

Mål & Mæle·3

4. årgang 1977

Retskrivningsordbogen

Burde Retskrivningsordbogen ikke optage formen *annicitet* ligeberettiget med *anciennitet*, når ordet hedder sådan hos en meget stor del af befolkningen? Læs hvad formanden for dansk sprognævn svarer på dette spørgsmål: side 18

Sprogriktighedsspørgsmål

Det er de svage vi sælger ved liberalitet i sprogriktighedsspørgsmål, for det er nemmere at lære regler end at skønne. Sådanne og andre tanker gør en dansklærer sig: side 17

Pragmatik

Det er vigtigt for os alle at vide om det sprog vi møder og producerer er hensigtsmæssigt, om det er forståeligt, om det tilslører eller afdækker, om det undertrykker eller frigør. Det skriver to lærere i pragmatik ved Københavns Universitet i serien om sprogvidenskabens discipliner. Læs om hvad pragmatik er, hvad pragmatikere gør og hvorfor: side 22

Personlige

Det er som at læse absurd dramatik. Vi fornemmer en betydningsfuldhed og intensitet i ordene, men vi aner ikke hvad de dækker over. Under den spinkle sproglige overflade foregår der store menneskelige dramaer. Læs om kærlighedens ukuelighed og nogle deraf følgende sproglige problemer: side 8

Humsk

Hvordan ser en humsk person ud? Hvorfor findes der ingen go-go-drenge? Hvad hedder det at være lugteblind? Hvad blev der af ordet *sæt*? Svaret på disse og flere andre spørgsmål gives i artiklen huller i sproget side 12

Sprogligheder 2

Kærlighedens
ukuelighed 8

Huller i sproget 12

Nogle tanker om
Mål & Mæles moral 17

Annicitetens
chance 18

Pragmatik 22

Et klart sprog tjener ikke magthaverne i vores samfund. Derfor forsøger de at formulere modsætningerne på en anden måde: for at skjule dem.

Sven Wernström

SPROGLIGHEDER

? Citat fra en oversat roman: Jeg vidste kun fra min fars udtalelser, at han i sin ungdom i Wien var gået meget i operaen.

Af en eller anden årsag finder jeg formen „var gået“ forkert. Jeg ville nok foretrække – „have gået“. Denne form leder mig imidlertid til den misforståelse, at faderen har dyrket en eller anden form for konditræning i operabygningen.

Har oversætteren anvendt det rette hjælpeverbum?

Jeg er interesseret i oplysninger, der kan hjælpe mig til en mere sikker benyttelse af disse verber.

Iver Gaarden

I De allerfleste udsagnsord bruger *have* som hjælpudsagnsord; det gælder således alle dem der har genstandsled: *jeg har læst avisen/bagt en kage/smudret en rude/nydt livet* osv. Når det drejer sig om dem uden genstandsled må vi skelne mellem to slags. Den ene er dem der betegner en overgang, fx *gå*. Siger vi *han går* betyder det at først er han her, men så foretager han sig noget (nemlig at gå), og derefter er han her ikke. Omvendt med *komme*. Andre udsagnsord der betegner overgang fra én tilstand til en anden er *falde* (stå op – ikke stå op), *vågne* (sove – ikke sove), *blive* (mæt), *rejse*, *kravle* (op), *nå* (frem), *vokse*, *dø*, *flippe* ud.

Den slags udsagnsord bruger *være*: *han er gået/kommet/faldet/vågnet/blevet mæt* osv.

Den anden slags udsagnsord er dem der ikke betegner en overgang, og de har altid *have*: *jeg har sovet/vasket op/ringet/protesteret* osv.

Nu er der det særlige at mange af de udsagnsord der betegner overgang, også kan bruges om en tilstand eller noget der sker så regelmæssigt at det kan betragtes som en tilstand: *han rejser* er en overgang fra en tilstand til en anden; men *han rejser meget i USA* er ingen overgang, det er noget der sker jævnlig, over et længere tidsrum. Når *rejse* betegner overgang, skal det have *være*: *han er rejst*; men når det ikke gør det, skal det have *have*: *han har rejst meget i USA*. På samme måde: *han er gået/han har gået i skole*, *de er kørt/de har kørt hele dagen*, *hun er cyklet til Ålborg/hun har cyklet 3 dage i trækk*.

Derfor kunne vi også vente ... *han havde gået meget i operaen* – i modsætning til *han var gået i operaen*. Deres fornemmelse er altså rigtig, der er noget her som ikke er helt i orden. (Om man kommer til at tænke på konditræning, afhænger af hvordan man lægger trykket. Har vi tryk på *gået* er der tale om fodsport i operaen; har vi ikke tryk på *gået* betyder det at han er en hyppig gæst i operaen).

Når der alligevel står *var gået* i Deres roman, hænger det sammen med at der er en del usikkerhed mht. *have* og *være*, sådan at forstå at nogle bruger *være* altid ved overgangs-udsagnsord uden at

skifte til *have* i de tilfælde jeg har skrevet om. Vi kan derfor finde *vi er/har gået langt i dag*, *jeg er/har stødt på ham flere gange*, *han er/har rejst meget i USA*. – Og endelig kan jeg ikke lade være med at spekulere over om romanen er oversat fra østrigsk præget tysk, for her er de former der svarer til de danske *være*-former meget mere udbredte end i nordligere tysk.

EH

Kære hr. Erik Hansen!

Det glædede mig at læse de kloge ord af Otto Jespersen på forsiden af Mål & Måle nr. 1. Jeg kan et andet citat fra samme kilde; det lyder som følger:

„Overtro på bogstavernes ukrænkelighed kan ødelægge meget af den ånd, der levendegør.“

Jeg tror nok, det er nogenlunde rigtigt citeret til trods for, at det er ca. 65 år siden, jeg studerede engelsk hos Otto Jespersen ved universitetet, men jeg syntes dengang, at det var så godt, og det er vel derfor, at det er bevaret i min erindring. Jeg husker dog ikke, hvor det står, men det veed De måske. –

Med venlig hilsen
Deres
H. Rølf

? Gennem nogen tid har jeg interesseret mig for betegnelser for erhvervsdrivende, sådan som de forekommer i ældre tid og der er jeg stødt på „en Konteefeger“, hvad er det for en mand?

Yderligere er jeg stødt på „en Oremester“, det var den gamle titel på en organist. Kan det stamme helt fra tidlig middelalder, hvor kirkesangens leder måske blev kaldt „Oremester“ og det så er gået over på orgelspilleren. Jeg kunne tænke mig, at det er afledt af lat. *os-ora*.

Da jeg arbejder med en „mini fremmedordbog“ til „Nyt Dansk Jagtleksikon“ vil jeg gerne bede om Deres eventuelle hjælp med hensyn til ordet „stukke“. Det er den udfladigelse, som et projekttil får, når det rammer målet. Kan det være afledt af tysk „stecken“?

Min mormor talte om det dejlige ævrede smør (græsmør) som vi fik om foråret. Ordet er fra oldn. *afrid* = afrevet (afhøstet) og når det er gået over på smørret, så skyldes det jo, at kreaturerne, efter at have tilbragt sommeren på overdrev og i skove, med sparsom vegetation, er kommet ud på markerne, hvor der jo engang var en frodig ukrudts-vegetation. — Men så kommer der noget mærkeligt, idet ævred er gået over til at betegne risgærderne, der blev nedbrudt efter høst, så kreaturerne gik over hele landsbyjorden og det hele blev noget flydende og denne handling vedtoges på bytinget under betegnelsen: „Så opgiver vi ævred“, der jo er blevet stående i dansk sprogbrug.

Venlig hilsen
Gustav Graae

I En *konterfejer*, eller hvordan man nu stavede det i ældre tid, er en portrætmaler, en *kontrafej-er*. Det der ligger bagved er *kontrafej*, der kommer af fransk *contrefait*, 'eftergjort', 'efterlignet'.

Oremester er også et gammelt fremmedord der er blevet tillempt så det ser helt hjemligt ud. *Or(r)e* betyder bare 'orgel', og ordet stammer fra det latinske *organum*, 'værktøj', 'apparat', efterhånden specielt om kirkemusikinstrumentet. Den gammel-danske form blev *orge*, senere *orve*, som igen kan give *or(r)e*: *orremester*, *orreværk*. Ordet har altså ikke noget at gøre med det latinske *os*, 'mund'.

Stukke, der nok ikke bruges meget uden for jagsproget, stammer ganske rigtigt også fra tysk, men det er det ord som svarer til højtysk *stauchen* der ligger bag. Det betyder 'støde', 'mase sammen'. Vi har det også i *verstauchen*, 'forstuve', og ordet er beslægtet med *stuve*.

Det med *ævred* er et af de uopklarede spørgsmål i nor-

disk ordhistorie, og det er ikke helt så enkelt som De skriver. Men uanset hvad ordet nu kommer af, så var *ævred* i ældre dansk stubmarkerne der stod tilbage når der var høstet. At *opgive ævred* var at overlade ævredet til kreaturerne efter at der havde været spærret af hele sommeren. *Opgive* har vi her i en velkendt ældre betydning: 'overlade', 'overdrage'.

I den billedlige brug betød udtrykket først 'stille noget til disposition', og derfra er der ikke langt til 'opgive kontrollen med noget', 'give fortabt'. Udviklingen er jo nok støttet af at de fleste ikke mere vidste hvad *ævred* var; tilbage stod så *opgive* (ganske vist oprindelig i betydningen 'overlade'), og *opgive ævred* blev da det samme som *opgive*. I øvrigt kan det også have spillet en rolle at *ævred* er sådan et bløvet ord; bare ved sin lydform illustrerer det forvirring og kraftesløshed.

At *ævred* skulle kunne betegne risgærderne omkring markerne har jeg aldrig hørt, og jeg kan ikke finde denne betydning i nogen ordbøger. Kan det virkelig passe?

EH

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatternes forlag,

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

og mærk det
SPROGLIGHEDER

? Hvorfor hedder det *sprødt* med stød svarende til *sprød*, når det hedder *sødt* uden stød svarende til *sød*?

Bodil Ingerslev
Frederiksberg

! Kære Bodil Ingerslev.

Ja, det er mærkeligt. Jeg går ud fra at du udtaler *sprødt* uden det bløde *d* – for ellers ville det ikke være mærkeligt at der var stød.

De fleste tillægsord der ender på blødt *d*, mister i udtalen dette bløde *d* foran *t* i intetkønsformen: *fladt-fladt, sød-sødt*. Der findes dog ord hvor dette bløde *d* ikke forsvinder, ofte fremmedord: *gravidt, stupidt, perfidt*, men også visse hjemlige ord: *kådt, ledt* – og hvad med *gladt*?

Sprødt udtaler nogle mennesker også så man kan høre det bløde *d*; da har ordet også stød og det er ganske normalt. Men der er altså også en del mennesker der siger *sprødt* uden blødt *d*, men med stød – det er det der er mærkeligt.

Det gælder nemlig for alle andre tillægsord som i udtalen ender på blødt *d*, og som mister dette foran *t*, at de er uden stød: *fladt, vredt, bredt, fedt, vidt, stridt, blidt, vådt, rødt, blødt*. *Sprødt* er mig bekendt den eneste undtagelse.

Nu kan også udsagnsord ende på *dt*, nemlig i tillægsform: *stride* – *han har stridt, bløde* – *hun har blødt*. Af disse tillægsformer er der nogenlunde lige mange med og uden stød: uden: *ladt, stridt, vridt, smidt, bidt, lydt, flydt, nydt, snydt*, og med: *ledt, bedt, bredt, spredt, redt, klædt, blødt, forrådt*. Ved nogle udsagnsord er der vaklen: *mødt, stødt* kan høres både med og uden stød.

Forskellen på tillægsordenes og udsagnsordenes *t*-former viser sig tydeligt ved ord som *bredt* og *blødt*: *lagnet er bredt og blødt, han har bredt dugen ud og har blødt meget*.

Sprødt i forbindelser som *sprødt svær* kan betragtes som tillægsform af et udsagnsord at *sprøde*, som findes men som ikke er særlig almindeligt: *kødet sprødes på alle sider*. Gør man det er det ikke mærkeligt at det har stød, det har halvdelen af disse tillægsformer jo.

Netop det at der er to konkurrerende udtaler af *sprødt*, nemlig den med blødt *d* og stød og den uden blødt *d*, men med stød, tyder på at der er usikkerhed med hensyn til om ordet er et tillægsord eller et udsagnsord i tillægsform.

Derfor tør jeg godt forklare stødet i *sprødt* ved at det er tillægsform af et udsagnsord – på trods af at dette udsagnsord næppe bruges mere.

OT

? Kære Mål & Mæle,

Jeg synes at man skal skrive så „mundret“ som muligt. Det er blandt andet det journalister oplæres i og i mange tilfælde er meget dygtige til. Men der kan forekomme tilfælde, hvor der skrives mere „mundret“ end man faktisk taler! Eller er det bare mig, som taler som en bog?

I Ekstra Bladet for den 21. juni er jeg faldet over et par artikler, hvor man er gået længere i retning af at skrive som man taler, end der er grundlag for. Jeg skal citere nogle eksempler (efter at have

trukket disse eksempler ud, har jeg opdaget, at hele bladet vrimler med dem):

- (a) „Anklageren oplyste forstanderens tilstand kan ende med hans død“.
- (b) „... blev det oplyst ransagningen ikke havde medført ...“
- (c) „... gjorde opmærksom på ransagningen ikke havde givet ...“
- (d) „... man kunne sandsynliggøre flere brande ikke kunne være antændt ...“
- (e) „... anmoder han om ankestyrelsen igen tager sagen op ...“
- (f) „Nu må man da kunne se det var en fejltagelse ...“
- (g) „... der ikke mener han bør tage hensyn til forstanderen langt fra er dømt endnu“.

I alle disse sætninger udelades systematisk det lille 'at', som skulle indlede udsagnsbisætningerne.

(Helt systematisk er det nu ikke, for i en anden artikel i samme blad står følgende to sætninger:

„... undlod at nævne jeg var journalist ...“

og

„... da jeg i onsdags fortalte ham, at jeg var journalist“).

Op nu vil jeg spørge om følgende:

1. Udelader vi faktisk 'at' i udsagnsbisætninger?

Jeg tror vi gør det nogen gange (sic!)

Jeg tror dog ikke det gælder for sætning (d), (e) og (g). Måske for de andre?

2. Er der i talesproget nogle regler for, hvornår vi udelader 'at'? Af de eksempler, der er citeret, kunne det se ud som om der faktisk er et mønster, et eller andet, men hvilket?

Venlig hilsen
Stefan Ott

I Der er ikke noget nyt i at et *at* efter visse regler udelades i talt og skrevet sprog: *hun sagde ikke (at) du havde ringet, vi regner med (at) vi kan nå det. At* et kan dog ikke udelades når *at*-sætningen står forrest: *at du havde ringet, sagde hun ikke* – eller når der står noget mellem udsagnsordet eller forholdsordet, og *at*-sætningen: *man kunne se på lang afstand at han var i højt humør.*

I almindeligt skriftsprog indtil vore dage ser det ud til at man først og fremmest har kunnet udelade *at* i følgende situationer: når *at*-sætningen er grundled: *det var en skam (at) du ikke kom*; når udsagnsordet betegner en ytring: *han påstod (at) det var forkert*, eller en mening: *jeg tror ikke (at) du kan have set hende*, eller en sansning eller viden: *han opdagede (at) vi snød ham.*

Talesproget har længe været mere frisindet mht. at udelade *at* i andre tilfælde også. I de senere år har man imidlertid set at talesprogspraksis trænger ind i skriftsproget, og det er det De har fundet nogle udmærkede eksempler på. Det er uden tvivl fremtidens skriftsprog. Jeg kender det selv fra gymnasieelevers og studenters skriftsprog, og jeg vil gætte på at de journalister der har skrevet Deres eksempler, er under 40 år. I Aage Hansens værk *Moderne Dansk* (1967) kan man i bind III side 470 finde en oversigt over udeladelse af *at* hos nyere skønlitterære forfattere. Det viser sig at jo mere talesprognært en forfatter skriver, des oftere udelader han *at*. I Aage Hansens optælling har Leck Fischer rekorden, idet han har udeladt *at* i 50 % af de tilfælde hvor det er

muligt, mens Drachmann og J. P. Jacobsen kun gør det i 5 % af tilfældene.

Det er noget der sker i skriftsproget lige i disse år, og det er for tidligt at sige noget om hvilket system der bliver resultatet. Bliver det sådan at *at* altid kan udelades, uanset udsagnsordets betydning og *at*-sætningens grammatiske funktion, eller kommer udeladelsen til at følge visse regler? Der går nok 50 år før vi ved det.

Som regel opleves nyheder i sproget næsten automatisk som noget vulgært. Tænk på hvordan der skældes ud over *han er ældre end mig, vores, i sommers, borteliminere, jeg er enig i osv.* Men hvordan med det udeladte *at*? Mange studser over *man må tage i betragtning han ikke er ret gammel*, men egentlig vulgært er der vist ingen der mener det er.

Det hænger nok sammen med at man i mange år har kæmpet for at holde et meget fornuftigt, men folkeligt *at* ude. Det regnes for skrækeligt og vulgært at sige og skrive *hvis at vi får tid, mens at vi sad og ventede, hvor at hun bor, hvordan at man kan gøre det osv.* Og når det er en dyd at udelade *at* her, er det svært at opfatte det som noget groft og vulgært at gøre det i de andre tilfælde. Det går igen ved et helt andet *at*, nemlig det ved navnemåde: *vi prøver at nå det.* Det er noget nyt og vulgært at have *at* efter *tør* og *gider*: *jeg tør ikke at kravle derop, han gider aldrig at være med.* Det er også noget nyt at stryge *at* efter *behøver*: *behøver jeg ringe?* – men det er ikke vulgært, det er bare mærkeligt!

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 35,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Rettelse

Redaktionen har ansvaret for og beklager en trykfejl i sidste nummer: I Ole Stig Johannesens artikel omtales på side 22, spalte 2 den italienske *renæssance*filosof Scaliger – det skulle have været *renæssance*filolog.

EH

? Er der noget i vejen med de *som*'er, jeg har sat i parentes i nedstående eksempler? Burde de have været udeladt?

- (1) Statistikken vedrørende biblioteket viser en meget stærk udvidelse af dettes aktivitet. Det personale (som) det har til rådighed, er udsat for et meget hårdt pres.
- (2) De ni's regeringer vil fortsat bestrebe sig for at fremholde og styrke værdien af den tjeneste (som) ILO gør det internationale fællesskab.
- (3) Hvis vi vender tilbage til den side af sagen, som de betalinger, (som) vi må effektuere, udgør så dukker der andre besværligheder op.

Vibeke Gottlieb
Luxembourg

! Nej, der er absolut ingenting i vejen med de tre *som*'er, men de kan også udelades uden at sætningerne bliver mindre korrekte eller mindre tydelige af den grund.

Det drejer sig om de såkaldte henførende eller relative bisætninger. Hvis *som* er grundled kan det aldrig stryges, og det er der ingen der nogensinde gør:

Den fyr som ringede, hvad hedder han? (Man kan selvfølgelig indsætte et *der* i stedet for, men det er en helt anden snak).

Vi behøver altså kun at beskæftige os med de sætninger hvor *som* ikke er grundled.

En henførende sætning kan være parentetisk, dvs. at den er en tilføjel oplysning som for sammenhængens skyld godt kunne undværes:

Min gamle bil, som jeg nu har haft i over 15 år, skal til syn.

I parentetiske sætninger kan *som* ikke udelades. Prøv selv hvor galt det lyder!

Henførende sætninger kan imidlertid også være nødvendige for sammenhængen:

Den bil som jeg købte sidste år, har der været meget vrøvl med.

Hvis man fjerner *som* jeg købte sidste år, er vi ikke mere klar over hvad for en bil det drejer sig om; *som*-sætningen er altså nødvendig, og i nødvendige sætninger kan man tage *som* med eller lade være som man nu har lyst til. Det er lige rigtigt.

I Deres eksempler er *som*-sætningerne nødvendige, og De kan derfor tage *som* med eller udelade det som De vil. I eksempel (3) kunne man dog af helt andre grunde anbefale at stryge det andet *som*: på den måde undgår man den mislyd det giver at have to gange *som* så tæt på hinanden.

EH

Kære M og M,
Vita Andersen: Trygheds nar-komaner

side 75: „forstod dem gjorde han ikke“

side 81: „gik i seng med hinanden gjorde de næsten aldrig“

side 82: „snakke med hinanden gjorde de næsten ikke“

De første to forekommer mig ulogiske/„forkerte“/ – har jeg ret? Hvis man synes, at mit spørgsmål er for banal for optagelse i Sprogligheder, så bedes redaktionen bare om at droppe det.

Med venlig hilsen

František Fröhlich

Praha

Tjekkoslovakiet

! Kære František Fröhlich
Det er en ret sjælden konstruktionstype, den med udsagnsordet forrest i sætningen og et *gøre* senere. Den bruges nemlig når man vil fremhæve udsagnsordet ekstra – det er jo ellers det mest fremhævede i sætningen.

Men når man altså vil fremhæve udsagnsordet ekstra, kan man sætte det forrest, og genoptage det senere med et *gøre*. Denne konstruktion ligner en konstruktion på engelsk som også bruges til at fremhæve: *I did go* (ordret: *jeg gjorde gå*). Fremhævelsen gælder blot ikke det samme på engelsk og på dansk. På engelsk fremhæver man med *to do* når samtalepartneren tvivler på at det er sandt hvad man siger:

– *You didn't go (du gik ikke)*
– *I did go (jeg gik faktisk)*

På dansk fremhæver man specielt udsagnsordet som modsætning til hvad man ellers kunne have gjort: – *Gå gør jeg, men løbe kan jeg ikke*. Konstruktionerne er ikke ens skønt de ligner hinanden.

Det at det er udsagnsordet og ikke sandhedsværdien der fremhæves, er måske forklaringen på at der på dansk længe har været to varianter af denne konstruktion: – *Forstod dem gjorde han ikke*, og: – *Forstod dem gjorde han ikke* (mens man så vidt jeg ved ikke kan finde *he did went* (han gjorde gik)). *gøre* er i den danske konstruktion nærmest noget der fylder en plads i sætningen ud, ordet betyder ikke noget, ikke engang så meget som *være*, *have* eller *måtte*. Og netop denne indholdstomhed er vel grunden til at man kan vakle mellem at opfatte det som et hjælpeudsagnsord med hoved-

udsagnsordet i navneform, og som et fyldeord der blot opfylder en plads (som *der kan gøre det i der kom en mand*).

De to varianter bruges ikke de samme steder. Navneformen (*forstå*) bruges i skrevne tekster, i de dannedes sprog og står i selve paragraffens tekst i grammatikkerne. Nutids-fortidsformen bruges i tale, i skuespil med realistiske replikker og i parenteser og noter i grammatikkerne. Men lige udbredte er de vist. Definerer man altså korrekt som det de dannede sproglige kredse siger og bestemmer, så er den første form korrekt og den anden ukorrekt.

Men egentlig ulogisk er nutids-fortidsformen ikke. Man kan sagtens formulere en regel for denne form, den kunne fx lyde: Som alle andre led i en sætning kan udsagnsleddet (med tilhørende genstandsled, hensynsled og andre faste biled) flyttes forrest i sætningen og erstattes af *gøre* i samme form på udsagnsordets gamle plads. Denne regel gælder ikke for hjælpeudsagnsord og mådesudsagnsord: *De snakkede næsten ikke med hinanden – snakkede med hinanden gjorde de næsten ikke*.

OT

? Kære Mål & Mæle,
En lørdag eftermiddag læser jeg: „... Arrangementet var vellykket, og vi glæder os til, når sølvpointene begynder at strømme ind ...“.

Kan man det? Jeg mener, kan man *glæde sig til når*, eller kan man kun *glæde sig til at*? Og hvorfor egentlig?

Steen Hammerum
København Ø

I Kære Steen Hammerum.
Det kan man åbenbart, *glæde sig til når*. Det er ikke et enestående eksempel; her er et par til, nemlig med *når* hvor man ville vente at: – *Man kunne se når der var nogen der kom gående til og fra landsbyen, – En stævningsmand, det er sådan en der kommer og fortæller folk når de skal i retten eller i fængsel, – Jeg kan godt huske når børnene skal konfirmeres*.

Beslægtede med disse konstruktioner er sætninger med *det før kommaet og når efter kommaet* hvor man ville vente at: – *Det er forfærdeligt når det kommer så vidt med et menneske –, Det er galt når en digter ikke kan huske sine egne vers, – Det kaldtes i gamle dage stråddød, når en døde af alderdom*.

Og hvorfor kan man egentlig det? Jo, man får ved konstruktionen udtrykt en meget fin nuance; prøv at se på forskellen på: – *Man kunne se at de kom gående og: – Man kunne se når de kom gående*. Den sidste sætning betyder så meget som: man kunne se at de kom gående når de kom gående. Mens *at* i de fleste eksempler ville betyde at bisætningen er sand på ét bestemt tidspunkt, og mens en normal *når*-sætning (nemlig sådan en efter *at*-sætningen) ville betegne det der sker flere gange (på ikke angivne tidspunkter), så betegner *denne type når*-sætning at det sker, hvergang når det sker.

I eksemplet med sølvpointene må man antage at disse sølvpoint kan begynde at strømme ind flere gange, og at vi glæder os til det hver gang de gør det. Det må altså betragtes som en meget komprimeret og ikke særlig brugt konstruktion, og ikke

som en variant af *at* i daglig tale eller lignende. Nu hvor man kender den, kan man glæde sig til når man støder på den igen.

OT

PERSONLIGE

FRIT FREM

FOR DANSKER, DER LÆDER ETTER NOGET

Personlige
 Enkelt par i alderen 25-30 år, villig til at flytte til udlandet. Alderskun 25-30 år. Vi søger en mand, der er i alderen 25-30 år, og som er villig til at flytte til udlandet. Vi søger en mand, der er i alderen 25-30 år, og som er villig til at flytte til udlandet. Vi søger en mand, der er i alderen 25-30 år, og som er villig til at flytte til udlandet.

Personlige
 Enkelt par i alderen 25-30 år, villig til at flytte til udlandet. Alderskun 25-30 år. Vi søger en mand, der er i alderen 25-30 år, og som er villig til at flytte til udlandet. Vi søger en mand, der er i alderen 25-30 år, og som er villig til at flytte til udlandet. Vi søger en mand, der er i alderen 25-30 år, og som er villig til at flytte til udlandet.

Vi søger en mand i alderen 25-30 år, der er villig til at flytte til udlandet. Vi søger en mand i alderen 25-30 år, der er villig til at flytte til udlandet. Vi søger en mand i alderen 25-30 år, der er villig til at flytte til udlandet. Vi søger en mand i alderen 25-30 år, der er villig til at flytte til udlandet.

MAND, 45/167 søger kærlig kvin-
 des bekendtskab for varigt forhold.
 Billet mkr. POL 2083.

MANDFOLK, SEXGLAD fyr
 40/178, søger ditto pige at dele alle
 sørgene glæder med. Støttestand
 underordnet. Billet mkr. POL
 2080.

Maschietopige efterlyser reel,
 ærlig, vilbegavet, vandrinstet her-
 sker ca. 40-65 år. O. Billet mkr.
 POL 2019.

Alleriksmasse Silver! Som ses
 kortspiller Mak ondt, bevidst
 domsmolv. Bryd ondskaben!
 Millemønter...

Enlig
 60/169, sø-
 skab mand,
 ægtemand, &
 sønner.

Enlig
 60/169, sø-
 skab mand,
 ægtemand, &
 sønner.

Enlig
 60/169, sø-
 skab mand,
 ægtemand, &
 sønner.

Enlig
 60/169, sø-
 skab mand,
 ægtemand, &
 sønner.

Enlig
 60/169, sø-
 skab mand,
 ægtemand, &
 sønner.

Kærlighedens ukuelighed og nogle deraf følgende sproglige problemer

Dét menneskelige samvær der for bare nogen år siden udfoldede sig i købmandsbutikker o.l. er med supermarkederne overtagelse af handelen forsvundet. Det at købe ind, der før var en situation med personlige og varme bemærkninger, er nu blevet en steril aleneforeteelse. Men menneskenes kontaktbehov lader sig ikke sådan knægte, og selv i et samfund der skrider rask fremad m.h.t. fremmedgørelse, dukker trangen til samvær op som græs mellem brosten; vasketerierne er blevet de nye mødesteder, cola-automater, enarmede tyveknægte (også kaldet automater for langsomt bevidsthedsselv-mord) viser lokalernes præg.

Og efterhånden som tilværelsen for mange er blevet en frem- og tilbagerejse mellem en mere og mere automatiseret og menneske-uenlig arbejdsplads og en isoleret og ligeså menneske-uenlig bolig i en cementblok, har behovet for samvær med andre givet sig nye, glædeligt-deprimerende udtryk, deriblandt sproglige. Ægteskabsannoncer, der har eksisteret længe, er jo samfundets falliterklæring. Dermed ikke sagt at de ikke rent faktisk hjælper en masse mennesker, men det er uhyggeligt at det at knytte kontakt ikke mere er noget der foregår i dagligdagen men er hevet ud af livet og gjort til noget kunstigt og specielt – som der må betales for og som nogen altså har som levebrød:

1. „Kom nu frit frem. Ensomme kvinder og mænd, 30-70 med kontaktbehov, som vil i forbindelse med ligestillede kan ringe til os alle dage fra 8.30-19.00, (01) 67 16 25.“

Et symptom på denne udvikling er Politikens nye rubrik, KOM FRIT FREM. Her kan mennesker knytte kontakter der ikke nødvendigvis behøver være ægteskabelige eller seksuelle. Rubrikkens succes viser at den afhjælper et behov, og det må man naturligvis glæde sig over, samtidig med at man altså ikke må glemme at det er sørgeligt at det er nødvendigt. Her vil jeg prøve at beskrive nogen af de kommunikationsproblemer læserne og især skribenterne støder på.

Denne nye kultursymptomatiske tekst-art definerer sig selv som „Mødestedet for danskere, der leder efter nogen eller noget“. Det efterlyste behøver altså ikke være et menneske, det kan være en bil:

2. „500 kr. i dusør til den der finder blå Fiat 850 Coupe 1969, AN 72.940 stjålet fra Stormøllevej. (01)213121.“

eller en hund:

3. „Hundeparring. Terrier/Puddel, han, viril, nydelig designed, 37 cm, søger passende partner i løbetid. (01) 71 42 33.“

Ja nogen gange er der faktisk ikke noget der er efterlyst:

4. „Lassen! Vel er der ej. (01)161434.“
5. „Thoke! Hold dig til brandbiler. De er ikke så avancerede. Pigerne på „Kofangeren“.“

eventuelt et svar:

6. „P.-U. Hvad er det?“
7. „Nuser. Hvornår kommer du og besøger mig igen? Krølle.“

8 og 9 er nærmest kærlighedsdigte:

8. „K. Det var nu trist, swimming-poolen ikke var opvarmet. G.“
9. „Niels Holgersens rejser indbundet. Drømmer altid om vore dejlige dansaftener.“

Men når det drejer sig om mennesker er der for skribenten to problemer: at beskrive sig selv og at beskrive modtageren. Det er ikke særlig problematisk når det kun gælder et enkelt træk hos modtageren:

10. „Tenorer. Koncertforeningens kor mangler tenorer. Kontakt korets dirigent, organist Steen Lindholm OR 10 916.“

Mere krævende er den personlige annonce hvor både afsenderen og modtageren må karakteriseres:

11. „Sød ung kvinde søges af enlig kultiveret herre i moden alder. (01) 50 80 66.“

Det kan eventuelt ske ved tilbud af mulige fælles interesseemner:

12. „Veninde søges. Interesse, film, teater, museer, traveture, byture, svømning, hjemlig hygge, rejser. Medio fyrrer. (01) 96 54 33.“
13. „Venskab. 41 årig mand, høj slank søger anden mand for venskab. Skal

vi sammen prøve at opbygge et godt venskab. Har moderne lejlighed ved skov og strand. (01) 73 18 02.“

men det svære her er at hele tekstarten er meget fast og styret, så det kan være svært at udtrykke sig personligt (jf. lignende problemer ved hilseslutninger i breve).

14 er et forsøg på originalitet:

14. „Flyttehjælp. Friske, frække, flotte, fingernemme, frygtløse fyre fordres for flytning for frejdig frk. Flyttepils forefindes. Flyttebil fordel, fordi forfærdelig fattig. Forbavsende få fragtdele. Facts foreligger fra: Marie. (01) 35 82 55.“

Sådanne annoncer har efterhånden oparbejdet visse konventioner, en særlig kode. „Gammeldags opdragelse“ betyder noget helt specielt i de seksuelle annoncer (jf. også at visse afsendere har fundet det nødvendigt udtrykkeligt at angive: ikke sadisme). Ordet „traveture“ (12) er vist nærmest at opfatte som en slags beroligelse – for hvis annoncerne skulle tages for pålydende burde skovene være fyldt med vandrende mennesker!

Den nye problematik der er karakteristisk for KOM FRIT FREM er illustreret i 15 og 16:

15. „Kære pige i S-toget 15,09 fra Rødovre fredag d. 31/1. Du stod af på Hovedbanegården. Jeg desværre ikke. Kan vi ikke ses? Overskæget.“
16. „Højre-venstre. Vend Dig om og læs i programhæftet. Er Du interesseret, så giv et tegn, men tydeligt (jeg er så dum). Kærlig hilsen operaelskeren.“

For mens modtageren i den sædvanlige type selv kigger i avisen under ægteskabsannoncer, er der det ekstraproblem ved den nye type at *det slet ikke er sikkert at modtageren overhovedet ser annoncen*. Der er nemlig den forskel at det i ægteskabsannoncen drejer sig om en hvilken som helst modtager der opfylder kriterierne, mens modtageren i fx 16 er en og kun denne ene bestemte person.

Dette gælder også 2 men her er det forholdsvis let for modtageren at vide om kriterierne er opfyldt: ved jeg hvor AN 72.940 står eller ved jeg det ikke? I 15 og 16 defineres modtageren ikke ved bestemte egenskaber men udelukkende ud fra en situation. Imidlertid er det jo slet ikke sikkert at modtageren har opfattet situationen på samme måde. Det er heller ikke givet at parterne har snakket sammen, men et eller andet *bevidsthedsfællesskab* må de have, på en eller anden måde har modtageren været opmærksom på afsenderen. Ellers er projektet nærmest umuligt, for hvordan skulle modtageren så kunne afgøre om det overhovedet er værd at besvare annoncen.

Det er via den store eller lille fællesoplevelse af en eller anden art at afsenderen søger at fange modtagerens opmærksomhed og få hende eller ham til at identificere sig som den rette modtager.

Mens modtageren til ægteskabsannoncen selv opsøger kommunikationssituationen, ved modtageren her ikke på forhånd at der overhovedet bliver kommunikeret. Afsenderen må identificere sig selv, modtageren og situationen med ord – og derfor kan man af det sproglige materiale aflæse hvilken udgangssituation afsenderen kommunikerer ud fra, selv om det kan være svært at finde ud af præcist hvad det er der er foregået. Udtrykket „Højre-venstre“ i 16 er uforståeligt for udenforstående men det er

også tydeligt af placeringen at afsenderen anser det for vigtigt identifikationsmateriale. Det kan fx hentyde til en situation ved ind- eller udgangen fra teatret. Endvidere kan man af teksten forstå at de – åbenbart „automatisk“ – mødes igen. Hvordan pigen i 15 skal forholde sig hvis hun vil uddybe bekendtskabet er straks sværere at forstå. Lignende problemer er der i 17:

17. „Hej, skal vi mødes i De Tre Musketerer lørdag d. 22. kl. 21. 3 fri-ske piger.“

Jo mindre klar situationen er, jo mindre oplevelsesfællesskab parterne har, des mere sprog må der til. Og des lettere er det for en udenforstående at sætte sig ind i situationen. Jf. i denne forbindelse ægtefolks indforståede samtaleform.

En meget intens situation kræver ikke så meget sprog, og de fåtallige ord bliver uigennemskuelige for andre. I 18:

18. „Hanne, tak for dine vidunderlige kys. Du er lykken. Søren J.“

og 7 kan man nok ane situationen men 8 og 6 er temmelig umulige. For ikke at tale om 5.

Det er som at læse absurd dramatik. Vi fornemmer en betydningsfuldhed og intensitet i ordene men vi aner ikke hvad de dækker over. Vi ved ikke engang om ordene har normalbetydning eller om de er en del af en særlig kode (5). Man mindes krigens skjulte nedkastningsmeddelelser i lignende annoncer.

Under den spinkle sproglige overflade foregår der store menneskelige dramaer som vi på en underlig måde bliver tilskuere til.

Lars Henriksen

Huller i sproget

En læser har spurgt: Når man er *sulten*, spiser man og bliver *mæt*, når man er *tørstig*, *drikker* man og bliver ... ja hvad? På svensk har man ordet *otörstig* i betydningen ikke tørstig.

I 1899 udskrev bladet Hver 8. dag en konkurrence om hvad det skulle hedde. Ordet *sæt* blev valgt, men det har ikke slået an, så vi mangler stadig et ord for at være tilfreds med hensyn til det at drikke.

Det har man kaldt et hul i sproget. Der mangler noget og man føler det som et savn. Der findes mange andre huller. Fx er der ikke noget bogstav til at angive forskellen på *(en) dør* og *(han) dør*. Flere folk fra Rasmus Rask til Otto Jespersen har foreslået at man skelner mellem *ö* og *ø* i *en dör* og *han dör*, og det har været gennemført i et par retskrivningsordbøger omkring 1870, men det er ikke blevet autoriseret og det har heller ikke slået an.

Af andre huller kan i flæng nævnes: man kan ikke sige *udvikl*, *brogedere*, *nybegynde*, *forskammet*, *en penge*, *tøjbadning*, *en skuremand*, der mangler ord for et *plantelig* og en *mandlig jomfru*, og hvorfor kan man ikke bøje bydeform i 3. person fortid: *han hav spist!*

Stavehuller

Hullerne er imidlertid ikke lige store, og man falder ikke lige let i dem. Derfor kan det være rimeligt at skelne mellem lydlig eller retskrivningsmæssige huller, grammatiske huller, orddannelsehuller og ordforrådshuller.

Det manglende *ö* er et retskrivningshul. Man kan sige at vi også mangler et bogstav til at betegne *ng*-lyden i *lang* og *tanke*, eller for *g*-lyden i *spørge*, *igle*, *ligne*. Eller hvis man virkelig skal på en lydig hullejagt, hvorfor har vi så ikke nogen stemte *b*'er (forskellen på *b* og *p* på dansk er den at *b* er ustemt og upustet, mens *p* er ustemt og pustet – i modsætning til mange andre sprog hvor *b* er stemt). Nogle af disse huller kan man godt ane, som fx det manglende *ö*, mens andre er ganske urimelige som fx ustemt *b*. Er det lige sådan med grammatiske huller?

Defekte bøjningsmaskiner

Grammatiske huller er ord der mangler en bøjning som andre af samme ordklasse har: *broget* kan ikke gradbøjes, som *bred* kan med *bredere*, *bredest*. *Udvikle* og *at måtte* kan ikke sættes i bydeform: *udvikl*, *mål* *Vågne* kan ikke sættes i pas-

siv her vågnes, og længes ikke i aktiv: hun længer. Man har i grammatikken kaldt det defektiv bøjning. Som om bøjning var som en maskine hvor man puttede ordene ind i den ene ende og fik dem ud med påsatte endelser fra forskellige rør i den anden ende. Desværre kom retfærdighed og tandpine aldrig ud af flertalsrøret, og penge og røde hunde ikke ud af entalsrøret.

Det er klart at det kommer an på maskinens konstruktion hvad der anses som defekt, og hvad ikke. I forrige århundrede kunne en grammatiker således hævde at der var huller i dansk fordi navneordene ikke kunne bøjes i de latinske fald akkusativ, dativ og ablativ. Man kunne jo også spørge hvorfor vi ikke kan bøje bydeform i 3. person fortid, når det nu findes på klassisk græsk. Men dette er vist at vente at ordene kommer ud af nogle huller som slet ikke findes på maskinen, eller at stå ved en anden maskine end man puttede ordene ind i. Også ved grammatiske huller er der nogle man mærker, fx *brogedere*, som ikke kommer ud af røret, og andre som *hav spist* som kun savnes af dem der har stillet sig ved den gale maskine.

At afdele underjorden

Nogle af de hyppigste huller i sproget er orddannelses-huller. Man kan fx danne modsætninger til ord med forstavelsen *u-*: *nødvendig* – *unødvendig*; men der findes en del ord på *u-* hvor der ikke er noget tilsvarende uden *u-*: Er det ikke *vægerlig* en *lempe* for en *humsk*, *behøvel* og *forskammet* person at være *bændig* og *fortøvet*? Dette gælder også andre former for afledninger: Skal man vente at der *taksiges* af en person med *rødhår* som med *koldblod nybegynder* at *afdele underjorden*? Eller får man ingen *taksigelse* fra *rødhårede koldblodige nybegyndere* fra den *underjordiske afdeling*?

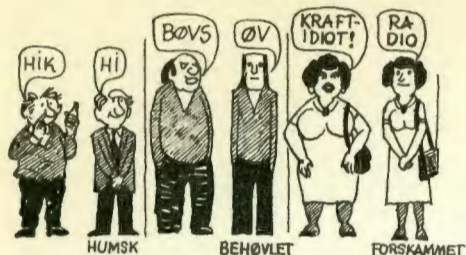
Disse huller er tydeligt mærkbare, men er ikke så generende fordi man ofte kan lave de tilbagedannelser man mangler. I 1968-69 noterede Dansk Sprognævn fx følgende tilbagedannelser som nylavede: *kurssikre*, *målsætte*, *nærlæse*, *produktudvikle*, *samkøre* af de i forvejen kendte *kurssikring*, *målsætning* osv.

Grædemænd og levekoner

Også ved sammensætninger kan man finde huller, som dog let kan udfyldes. Man kan fx sætte *bonde-* og *spå-* sammen med både *kone* og *mand*, men man har kun *græde-*, *koge-* og *skurekoner*, kun *vild-*, *jule-*, *herre-* og *levemænd*.

Der findes ingen *badedrenge*, *bardrenge*, *go-go-drenge*, *kalenderdrenge* og ingen *dækspiger*, *lærepiger*, *mælkepiger* eller *rababerpiger* – men der kan hurtigt komme det. Der er fx allerede folk der har fundet på *au-pair-dreng*, *syngedreng* og *folde-ud-dreng*, på *duksepige*, *pigtrådspige* og *slagterpige*.

Disse huller og udfyldte huller giver et tydeligt billede af samfundet, her udstilles kønsrollemønstret og hvad der er ved at ske med det. Huller i sproget skyldes huller i samfundet.

Sæthed og smagsblindhed

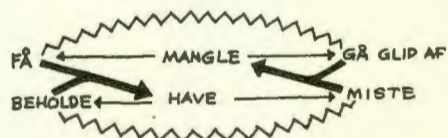
Den sidste form for huller er ordforråds-huller, som fx *at være sæt*. Eller: når et menneske dør bliver det et *lig*, når et dyr dør bliver det et *kadaver*, men hvad når en plante dør? Her er der et hul. Hvis der er en der *viser* en noget, kan man *se* det, hvis det ikke er *usynligt* eller man er *blind*; hvis der er en der *fortæller* (?) en noget, kan man *høre* det, hvis man ikke er *døv* eller det er *uhørligt* (?). Men hvad gør den der får en til at *lugte* noget, hvis det ikke er lugtfrit og man ellers ikke er ... hvad? Og hvad med *smage*, *føle* og *mærke*? *Smagløs* betyder jo ikke at noget ikke smager af noget, og at være *lam* er andet og mere end at være føleblind.

<i>vise</i>	<i>se</i>	<i>usynlig</i>	<i>blind</i>
<i>fortælle</i> (?)	<i>høre</i>	<i>uhørlig</i> (?)	<i>døv</i>
?	<i>lugte</i>	<i>lugtfri</i>	?
?	<i>smage</i>	?	?
	<i>mærke</i>	?	<i>følelsesløs</i> (?)

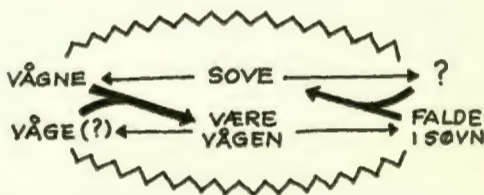
I det hele taget er smage- og lugteområdet stærkt underforsynet med ord. Derfor låner man fra de andre sanser: en øl er *rund* i smagen eller *doven*, vin kan være *fyldig* eller *tør*, væmmeligt er det hvis noget smager *skarpt* eller er *hvi-nende surt*.

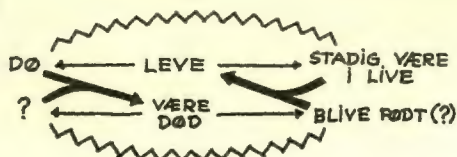
Mønstre i betydningsområder

Når man også på betydningsområdet kan mangle ord, må det skyldes at der her er et fast system af betydningsmæssige forbindelser mellem ordene. Hvor indviklet, men samtidig symmetrisk sådanne mønstre kan være kan man se af hvad ordet *få* betyder. Forholdet mellem *få* og *have* er det at hvis man *får* noget, så *har* man det (dette forhold noterer jeg med en fed pil fra *få* til *have*). Forholdet mellem *få* og *gå glip af* er det at *får* ikke betyder det samme som *går glip af* og omvendt (det noterer jeg med en siksakstreg mellem ordene). Endelig er der det forhold mellem *få* og *mangle* at både hvis man siger *hun får* og *hun får ikke*, så har man forudsat at hun *mangler* det (det noterer jeg med en enkeltpil fra *mangle* til *få*). Mønstrer af forholdene mellem ordene *få*, *have*, *gå glip af*, *beholde*, *mangle*, *miste* kan nu tegnes således:

Hvert ord er bestemt af forhold til mindst 3 andre ord, og det er derfor klart at hvis der i sådan et mønster mangler et ord på en plads, kan man mærke hullet, se fx mønstrene for *vågne* og *dø*:

Man mangler noget for ikke at kunne falde i søvn og for stadig at være død. Og disse sidste udtryk, som dog betyder det de skal, kan ikke accepteres som gå glip af, da de ikke er faste udtryk.

Det mærkelige er her at man har haft enkelte ord for at falde i søvn og for at få til at falde i søvn, nemlig *søgne* og *søve*. Der har altså tidligere været et smukt mønster der kan skrives således:

grundord:	begynde-på-ord:	få-til-at-ord:
<i>våge</i>	<i>vågne</i>	<i>vække</i>
<i>søve</i>	<i>søgne</i>	<i>søve</i>
<i>hvid</i>	<i>hvidne</i>	<i>hvidte</i>
<i>sort</i>	<i>sortne</i>	<i>svætte</i>

Men dette mønster er altså gået tabt for *vågen* – det er ikke til at sige hvorfor.

Symmetri

Man kan lægge mærke til hvor symmetriske de figurer er, der viser ordenes forhold til hinanden. Det er ikke en tilfældighed, for langt de fleste områder af vores sprog er opbygget i symmetriske mønstre – både udtale, grammatik, og betydningsforholdene. Man antager at symmetriske mønstre ganske simpelt er helt grundlæggende for vores måde at tænke på. Alt hvad man vil forstå med sproget, må man prøve at indordne i et mønster af symmetri.

Psykologer har da også udarbejdet intelligensprøver der tester folks evne til at udfylde pladser i symmetriske mønstre: hvis dag svarer til sol, så svarer nat til ...?

Det at kunne mærke huller i sproget er altså en bekræftelse på at sproget er opbygget i symmetriske mønstre. På den anden side viser netop også hullerne at ikke alt er symmetrisk og systematisk; sproget forandrer sig og mønstrene skifter, krydses og bliver flossede i kanten. Men hvorfor er der overhovedet huller?

Mønster over mønster

Man kan tænke sig flere svar på hvorfor der er huller i sproget. Det kan være at to forskellige mønstre krydser hinanden. Det har vi fx ved *udvikl*. Man kan ikke sætte *udvikle* i bydeform, selvom man kan det med de fleste andre udsagnsord. Det er fordi der også findes et princip om at en stavelse ikke kan ende på lukkelyd (*ptikbdg*) + *l*. Det sidste mønster er stærkere end det første, og så får vi et grammatisk hul for ikke at få en lydlig undtagelse.

Mønsterkrydsning er vel også grunden at man ikke kan sætte mådesudsagnsord i bydeform. Bydeform og mådesudsagnsord hører nemlig hjemme i samme betydningsmønster, men på hver sin plads. Bydeform er et påbud, *må* kan betyde en tilladelse, fx – *Du må (gerne) gå nul!*; påbud og tilladelse er modsætninger og derfor kan man ikke påbyde det man tillader eller omvendt.

Ingen brug for bedrøvedere Jomfrumænd

En anden årsag til et hul kan være at man ikke har brug for at få det fyldt ud. Alle de sproglige områder er nemlig så fulde af mønstre at der som regel er mønsteroverskud. Det som i et mønster er et hul kan man sige ved at bruge andre mønstre. Man kan fx sige *mere bedrøvet* i stedet for *bedrøvedere*, bogstaverne *y* og *ø* kan bruges når man skal skelne mellem lydene *ø* og *ö*, fx i *synd*

og *søn*, man kan stadig *sove videre* og blive forstået.

Når man ikke har et ord for at være *lugteblind*, skyldes det vel at man sjældent kommer ud for at skulle tale om det (det har vel et medicinsk navn). På den måde afspejler huller det samfundsmæssige liv. Det er fx heller ikke tilfældigt at man ikke har et ord for en *mandlig jomfru*. Det er og har ikke været så vigtigt at vide om en mand er jomfru som om en pige er det – og det er også sværere at konstatere.

Falske huller

Endelig er der de falske huller, huller som slet ikke er der, fx ablativhullet i dansk, eller måske også det manglende ö. Huller findes jo kun i forhold til et mønster. Men mønstre kendes kun som kontrueret på grundlag af de ord og former der forekommer i sproget. Mønstre, principper og regler er noget sprogforskere og grammatiklærere udformer, og huller er derfor til en vis grad også gravet af dem. Det er jo egentlig påfaldende at det kun er sprogfolk der savner ö. Alle andre klarer sig udmærket uden.

Hvad er da forklaringen på hullet *sæt*?

Det er ikke et falsk hul – alle savner et ord her. Der er ikke andet mønster der krydser dette betydningsområde og umuliggør formen. Tilbage er der den mulighed at vi ikke har nok brug for *sæt*. Jeg skal prøve at forklare hvorfor det ikke er helt usandsynligt. Man kan jo drikke af andre grunde end at man er tørstig, det er vel endda således at øl og andre alkoholholdige drikke indtages af folk selvom de er ganske utørstige. Derfor betyder sætningspunktet mindre ved væskeindtagelse end ved madindtagelse, og ordet bliver mindre nødvendigt.

Når man møder et hul kan man derfor gøre et af to. Enten kan man tage sig selv i nakken og (op)finde nogle andre mønstre som ikke giver nogen huller – det er det der er det videnskabelige krav til sprogfolk. Eller også kan man lave det ord der mangler. Nu gik den ikke med *sæt*, skal vi så ikke prøve med *utørstig*. – *Skal du have mere at drikke?* – *Nej tak, jeg er helt utørstig*. Og hvad med at være *udød* og *uvågen*?

Ole Tøgeby

f. 1947

lektor i dansk sprog

Københavns Universitet

Nogle tanker om Mål & Mæles moral

Jeg er desværre faldet for fristelsen til at drille Mål og Mæles redaktion med, at den er moralsk. Derfor er jeg nu blevet sat til at skrive, hvad jeg mener om liberalitet i sprogtræningsproblemer.

Min baggrund for at mene noget, og oven i købet være nødt til at mene noget, er, at jeg er dansklærer i gymnasium og på HF.

Det er herfra mit indtryk, at folk, der har sans for sproget, gerne ser, at man retter deres skriftlige opgaver liberalt, men usikre sprogbrugere kan ikke bære det at skulle skønne. De vil have faste regler. De vil ikke bruge pausekommasætning, for det er meget nemmere at lære regler end at skulle skønne.

Jeg fortænker dem ikke heri. De har problemer nok at slås med, når de skal formulere sig, så hvis noget kan gøres pr. rygmærk, så så meget desto bedre.

Det er muligt, at det følgende ikke er holdbart, men det synes, som om sikkerhed i stavning og formulering har en helt anden virkning, end at man bliver en blære, der føler sig hævet over de sølle stakler, der ikke mestrer kunsten. Jeg bygger min formodning på, at sikre sprogbrugere er mere liberale end de usikre.

Det kom f.eks. til orde i en klasse over

for en tekst af Olga Jacobsen Kærsvang, hvis erindringer er udsendt i Dansk Folkekemindesamlings erindringsserie. Her er en frigjort sprogbruger, der skriver af karsken bælg. Hun blev sandelig ikke accepteret uden sværdslag. Hvorfor havde en behjertet sjæl dog ikke rettet manuskriptet igennem?

Den bedrevidende del af forsamlingen hævdede, at det netop var en del af tekstens kvalitet, at den fremstod, som den gør.

Som en konsekvens af den holdning kunne man finde det rimeligt, om jeg lod eleverne skrive, som de nu kan. Meget kort sagt: det kan jeg ikke, for de vil så helt lade være med at skrive, fordi de føler sig ladt i stikken. Guderne skal vide, at jeg ikke finder det morsomt, men jeg fortsætter altså min pedantiske virksomhed og retter kammarater, raktor, læreinde, „sejle i deres egen sø“, og jeg retter også „til de“, for nu at tage et eksempel med fra debatten i Mål og Mæle.

Det er de svage, vi sælger, hvis vi holder op og siger, at de skulle have lært den slags, når de er 16-17 år.

Aase Bruun
f. 1926
lektor i dansk,
Kolding Gymnasium

Annisitetens chance

Kære Mål & Mæle

Af Mål & Mæle nr. 1 forstår jeg at sprog-nævnet arbejder med en ny udgave af retskrivningsordbogen. I denne forbindelse vil jeg gerne spørge om følgende problem: I retskrivningsordbogen står der *anciennitet* og intet andet, men min far, der er fagforeningsmand, siger *annisitet*. Jeg har selv hørt tillidsmænd og fagforeningsfolk sige *annisitet*, også i fjernsynet, og jeg har på fornemmelsen, at det er det, det hedder inden for LO-området. Mit spørgsmål er, om retskrivningsordbogen ikke burde optage *annisitet* som en ligeberettiget form, når ordet hedder sådan hos en meget stor del af befolkningen. Jeg har selv på fornemmelsen, at det nok ikke kommer med, men hvorfor egentlig ikke? De vil måske svare, at det er upraktisk med dobbeltformer, men har retskrivningsordbogen ikke det i forvejen? Jeg kender i hvert fald *vermut* og *vermouth*, og *kigge* og *kikke*.

Jeg kan nævne et eksempel til af samme slags. Min mor siger *råstbøf* for roast-beef, mens min svigermor på Frederiksberg siger *roostbiif*. Jeg ville ikke drømme om at sige andet end *råstbøf*, og det er jeg helt sikker på, at flertallet også gør. Her ville det da være helt rimeligt med skrivemåden *råstbøf* eller *rostbøf*.

Med venlig hilsen

Jette Hansen
København Ø

Mål & Mæle har sendt brevet videre til Dansk Sprognævn.

Lad det være sagt med det samme: der er ingen grund til at tro at stavemåden *annisitet* vil blive indført i Retskrivningsordbogen, hverken i stedet for eller som ligeberettiget med *anciennitet*. Men – som Jette Hansen med fuld ret spørger – hvorfor egentlig ikke?

Dobbeltformer

Man kunne godt henvise til at det er upraktisk med dobbeltformer, for det er det i al almindelighed. De fleste vil nok kunne se at hvis der blev givet fuldstændig frit valg mellem fx gg og kk, kunne det blive højst generende for læsningen: *jeg lækker tændstikkerne på køggenbordet; vi er igge trykke ved snaggen om bykkestop*; osv. Om vi skriver gg eller kk har i hvert enkelt tilfælde sin historiske forklaring, som imidlertid kan være ligegyldig både for den der skriver og den der læser; det afgørende er at skriftbilledet altid er det samme, at hvert ord nu engang har sin egen stavemåde. Denne regel er dog ikke uden undtagelser. Der vil på ethvert tidspunkt være et lille antal ord der ikke er faldet helt på plads. Oftest er det fremmedord der kan staves på to måder, enten på (omtrent) samme måde som i det sprog ordet er lånt fra, eller i en fordansket gengivelse: det gælder *vermouth* eller *vermut*, som Jette Hansen nævner; andre eksempler er *crepe* eller *krep*, *czekisk* eller *tjeckisk*, *milieu* eller *miljø*, *vue* eller *vy*. Det er derimod sjældent at ord der er gamle i

sproget har mere end én stavemåde, sådan som *kigge* eller *kikke*.

De ord jeg hidtil har nævnt har alle det til fælles at deres to stavemåder dækker over én og samme udtale: hvis man går ud fra udtalen, kan man altså sige at lydrækken k-r-æ-b efter forgodtbefindende kan skrives enten *krep* eller *crepe*, og så fremdeles. Man kan så undre sig over at retskrivningsmyndighederne ikke har sat tingene på plads og dekreteteret én og kun én stavemåde for hvert af den slags ord. Det vil føre for vidt at udrede dette spørgsmål i detaljer, men forklaringen er i adskillige tilfælde at den officielle retskrivningsordbogs tidligere forsøg på at få fordansket en fremmed stavemåde er slået fejl: før 1955 havde ordbogen kun skrivemåden *krep*, men de fleste af dem der havde brug for at skrive det ord ville ikke vide af en så jævn og ligetil fremtoning og fremturede med den udenlandske og derfor smartere stavning *crepe* – og de sagtmodigt realistiske retskrivningsmyndigheder fjøede sig og accepterede begge. Disse myndigheder er altså ikke døve for hvad vi kan kalde forbrugernes ønsker; og for så vidt skulle det ikke på forhånd være udelukket at de ville godkende en dobbeltform som *anciennitet* eller *annisitet*.

Udtale og stavning

Imidlertid dækker disse to stavemåder jo ikke over én og samme udtale. Når Jette Hansen foreslår at stavemåden *annisitet* indføres ved siden af *anciennitet*, er det netop for at få fastslået en skriftform der svarer til fagforeningsfolkenes udtale. Ganske vist er det ikke uomtvisteligt at denne udtale bør gengives *annisitet*; der kunne også være tale om *annissitet* eller *anissitet*. Men det er underordnet, det væsentlige er at stavemåden må være forskellig fra *anciennitet*. Dobbeltformer

af denne type, der gengiver to forskellige udtaler af „samme ord“, er heller ikke ukendte i Retskrivningsordbogen. Her finder vi fx *skærsliber* eller *skærslipper* og *kiming* eller *kimming*, der afspejler udtale med henholdsvis lang og kort vokal. Ligeledes kan man vælge frit om man vil skrive *fængslet* eller *fængselet* og *lagner* eller *lagner*, alt efter om man udtaler disse bøjningsformer med to eller tre stavelser. Med parret *asp* eller *esp* er vi nået til et punkt hvor det næppe nok er stavningen der er problemet, men snarere om det træ der kaldes *asp* også kan betegnes med ordet *esp*. Hvad enten man vil regne *anciennitet* og *annisitet* for to forskellige ord eller for varianter af ét og samme ord, er der altså i princippet ikke noget i vejen for at begge kunne optages i Retskrivningsordbogen.

Alligevel er det ikke uvæsentligt om man anlægger det ene eller det andet synspunkt. Navnlig er det af betydning hvordan de der siger „*annisitet*“ selv ser på sagen: det kan nemlig meget vel være at de ikke fornemmer nogen modsætning, men ganske enkelt regner med at deres udtale dækker den gængse skrivemåde *anciennitet*. Der kan nævnes adskillige paralleller. Inden for fagbevægelsen er det ikke ualmindeligt at høre *kooperation* udtalt med kun ét o. De fleste arbejdere udtaler *vakuum* med kun ét u. Meget udbredt er også en udtale af *auktion* uden u, så ordet lyder ganske som *aktion*, og mange udtaler ikke det første r i *vurdere*. Men så vidt jeg ved, er der aldrig nogen der har fremsat forslag om at ændre disse ords stavemåde, enten det nu skyldes at uoverensstemmelsen mellem skrift og udtale undgår opmærksomheden, eller det er fordi man har affundet sig med misforholdet. Det samme ser ud til at gælde for stavemåden *anciennitet*, der da heller ikke er mere mærkvær-

dig end fx *chauffør, sergent* eller *Peugeot*, og det skulle derfor være unødvendigt at indføre sideformen *annisitet* – som vist endnu aldrig er set på tryk.

Et demokratisk synspunkt

Skønt jeg tvivler på det, kan jeg naturligvis ikke udelukke at der er andre end Jette Hansen som godt kunne ønske sig *annisitet* som en ligeberettiget stavemåde, „når ordet hedder sådan hos en meget stor del af befolkningen“. Det er jo en demokratisk betragtning. Men retskrivningen er ikke demokratisk på anden måde end at den er ens for alle. Hvis *annisitet* blev anerkendt, måtte man også godkende *vakum, vudere, chaffør, molestrere, diamentral* osv., for sådan hedder det vitterlig hos en meget stor del af befolkningen. Herved ville antallet af dobbeltformer imidlertid blive langt større end nu, og en almindelig usikkerhed kunne meget let blive følgen (jf. Erik Hansens artikel *Retskrivning* i Mål & Mæle 3. årgang nr. 4).

Kong Salomon og Jørgen Hattemager

Set fra et jævnt dansk synspunkt kan det ganske vist komme ud på ét om det hedder *anciennitet* eller *annisitet*, for ingen af formerne kan jo knyttes til noget kendt dansk ord. Men hvis man ved at *ancien* på fransk (og *ancient* på engelsk) betyder 'gammel', vil man kunne se en mening i formen *anciennitet*, som til gengæld ikke er til at få øje på i *annisitet*. Det forhold at en del af den danske befolkning har (mere eller mindre solide) kundskaber i de fremmedsprog som vi især låner nyt ordstof fra, har til enhver tid været bestemmende for sådanne ords stavemåde; og de som er uden disse kundskaber har til enhver tid måttet finde sig i at lære de stavemåder som de kyndige fastsætter som korrekte. Der er

med andre ord et sprogligt toneangivende lag i befolkningen, et mindretal med stor indflydelse; det er de kredse som ikke alene behersker det (på det nærmeste) dialektfrie rigsmål, men som også bruger sproget professionelt, som arbejdsredskab, i tale og skrift. Disse kredse skaber og vedligeholder den norm der nyder prestige som det bedste dansk. Og for sprognævnet er der ingen tvivl om at det er denne norm der bør oplyses om, når nævnet giver råd og vejledning, for det er den spørgerne ønsker at kende.

Denne linje i sprognævnets rådgivningsvirksomhed har aldrig været anfægtet, heller ikke fra politisk hold. Der har i det hele taget aldrig været politisk debat omkring sprognævnet, og det tør utvivlsomt tages som udtryk for at der består en (mere eller mindre bevidst) almindelig enighed om den fælles norm der bør tilstræbes. Men hvis nu sproget en skønne dag blev et politisk stridsmønne, kunne det vel tænkes at en regering ville bruge statsinstitutionen Dansk Sprognævn som redskab og give nævnet ordre til at lægge sin rådgivning om. Under radikalt forandrede samfundsforhold kunne nævnet fx se sig nødsaget til at anbefale udtalen „*annisitet*“ som den bedste eller ligefrem den rette, med den konsekvens at stavemåden *annisitet* måtte indføres i Retskrivningsordbogen som den eneste korrekte, medens *anciennitet* blev reduceret til en bommert. Den tænkte forudsætning er naturligvis her at en sprogligt bevidstgjort Jørgen Hattemager havde stødt kong Salomon fra tronen. Den samme forandring i sprognævnets holdning kunne imidlertid tilvejebringes også under mere fredelige omstændigheder, nemlig – og det er vel det allermest uretfærdige – dersom kong Salomon tog initiativet, dvs. hvis et bredt udsnit af det før omtalte sprogligt tone-

angivende lag af en eller anden grund gik over til at sige og skrive *annisitet*. I dagens Danmark er begge disse muligheder efter alt at dømme uden praktisk betydning.

Det afgørende argument

Når det gælder stavningen har sprognævnet jo en særlig indflydelse. Men det er, som allerede sagt i begyndelsen af denne artikel, helt usandsynligt at nævnet vil indføre stavemåden *annisitet*. Begrundelsen er dels at den afspejler en udtaleform der af de sprogligt kyndige må opfattes som en forvanskning, dels at

intet tyder på at de der bruger udtalen „*annisitet*“ har noget ønske om en alternativ stavemåde.

Det er disse hensyn der er udslaggivende. At dobbeltform i almindelighed er upraktisk kom i anden række.

Til sidst i yderste korthed om *roastbeef*: dette ord udtales på mange måder, hvoraf én ganske rigtigt med rimelighed kunne staves *rostbøf*. Jeg kan henvise til en fyldig behandling i *Nyt fra Sprognævnet* nr. 19, der udkommer i oktober 1977.

Allan Karker (f. 1926)
formand for Dansk Sprognævn

Mål & Mæle har bedt en række sprogforskere fortælle om sprogvidenskabens discipliner: sociolingvistik, semiologi, pragmatik og hvad det hedder alt sammen. I andre numre behandles andre discipliner, men i dette nummer har vi bedt to pragmatikere svare på følgende spørgs-

mål: Hvad laver man inden for pragmatikken. Hvordan gør man? Hvor foregår forskningen? Hvornår begyndte man at interessere sig for det? Hvorfor er det fornuftigt at dyrke denne forskning? Her er svaret:

Pragmatik

Rent sprogligt er *pragmatik* naturligvis i familie med både *pragmatisme* (nyttefilosofi) og *pragmatiker* (fx en mere eller mindre kynisk realpolitiker), men det er også kun rent sprogligt. Når vi her taler om *pragmatik* drejer det sig hverken om nyttefilosofi eller kynisk realpolitik, men om en forskningsretning der breder sig mere og mere inden for studiet af sprog.

Dog sker det på ret forskellig måde rundt omkring ved de forskellige universiteter i Vesteuropa og USA. I denne artikel vil vi forsøge at beskrive den uddannelse pragmatik har fået i danskstudiet ved Københavns Universitet. Når vi i det følgende taler om pragmatik, er det altså den københavnske variant vi først og fremmest tænker på.

Et signalement

Som grammatiker er man mest interesseret i sprogets struktur, i hvordan sproget er skruet sammen så at sige. Pragmatikeren interesserer sig derimod navnlig for sproget som et redskab og for den der bruger dette redskab, og understreger at såvel sprogbrug som sprogbruger funge-

rer i og er afhængig af en række sociale sammenhænge. Det betyder noget hvem man er, hvor man er, og hvem man står over for, hvad man vil, hvilken magt man har eller ikke har, og hvem eller hvad man repræsenterer eller er afhængig af.

Lad os prøve at illustrere forskellen med et eksempel. I en dialog mellem en lærer og en elev drejer analysen sig for grammatikeren om replikkernes sproglige *form*, og han/hun stiller spørgsmål af typen: Hvilke grammatiske konstruktionsregler er karakteristiske? I hvor høj grad er replikkerne ufuldstændige sætninger? Hvor sker der typisk brud på de grammatiske regler? Osv.

Pragmatikeren stiller derimod nogle andre spørgsmål til dialogen. Han/hun spørger fx: Hvem stiller spørgsmål under samtalen, er det kun læreren eller er det også eleven? Hvis læreren stiller spørgsmål, hvad er det så for en slags? Er det "ægte" spørgsmål, eller er det spørgsmål der kun skal tjene til at kontrollere elevernes viden? Hvilken magt udøver læreren under samtalen, og hvad i situationen begrundes denne magtudøvelse? Osv.

I pragmatikken beskæftiger man sig principielt med alle former for sprogbrug, alle typer af tekster, og dialogen mellem læreren og eleven betragtes også som en tekst. Men arbejdet med teksterne sker ikke for deres egen skyld (som ofte i litteraturlæsningen), og heller ikke blot for analysens eller produktets skyld. Formålet er ud fra en kritisk synsvinkel bedre at forstå de samfundsmæssige betingelser der gælder for sprogbrugen, bedre at forstå hvad der sætter sig igennem i sproget og hvad der skjules – og hvorfor.

Mødet med verden

Pragmatikeren aflæser hvordan verden er indrettet og fungerer gennem sprogbrug og tekster. Hun/han ser det gennem måden der *tales* på: gennem snakken omkring middagsbordet, debatten i folketinget, skænderiet mellem ægtefællerne, nyhedsoplæsningen i radioavisen, telefonprogrammet med Jørgen Hjørtung og diskussionen på arbejdspladsen og i klasseværelset (i timen og i frikvarteret); gennem måden der *skrives* på: julekortet til moster Karen i Jylland, kriminalreportagen i Ekstra Bladet, reklamerne på bussen og i lokalavisen, brevet fra skattevæsenet, kronikken i Politiken, en stribe fra „Radiserne“, en arbejdsinstruks, en af Davids salmer og en novelle fra Familie Journalen; gennem måden der *aktioneres* på med tekst og billeder, bevægelse og lyd som i demonstrationer eller Solvognsforestillinger.

Pragmatikkens hovedsynspunkter

Verden er ikke bare sprog, det skal man ikke lade sig forlede til at tro – heller ikke når man er en ivrig pragmatiker. Men det kan ikke nægtes at en temmelig stor del af de handlinger der foretages inddrager brug af sproget på den ene el-

ler anden måde. Derfor omfatter pragmatik også ret meget af det der sker i verden.

Denne noget uoverskuelige mangfoldighed har været og er stadig i nogen grad et problem i pragmatik. Derfor er det en vigtig opgave, på den ene side at få bragt orden i de mangeartede tekst- og sprogbrugsformer, og på den anden pragmatikkens beskæftigelse med dem.

Men hvordan løser man den opgave? I første omgang ved at anlægge nogle overordnede synspunkter. Både den måde vi møder sproget på, og den måde vi bruger det på, er grundlæggende samfundsmæssigt bestemt, og det i tre henseender:

For det første er den bestemt af samfundets økonomiske, politiske og teknologiske udvikling, dvs. af den måde produktionen og handelen med varer er organiseret på, af den måde demokratiet fungerer på, af om massemediernes privat- eller statsejede, og af det teknologiske niveau kommunikationsmidlerne befinder sig på.

For det andet er den bestemt af samfundets dominerende normsystem, eller om man vil, samfundets selvforståelse, dvs. af hvad der i almindelighed gælder som fornuftigt og ufornuftigt, godt og ondt, lovligt og ulovligt, hvad der angår offentligheden og hvad der er forbeholdt privatlivet, kort sagt den herskende ideologi.

Det tredje hovedsynspunkt er at alle tekster og al sprogbrug altid optræder som eksempler på typer. Disse typer er et resultat af samfundets selvforståelse og konkrete historiske udvikling, og deres funktion lader sig kun forstå på baggrund heraf.

Lad os tage et eksempel. Vi forestiller os en diskussion i radioens Middagsmagasin mellem parterne i den nu afsluttede

Berlingske-konflikt fra foråret, evt. sammen med et par politikere fra hver sin side i folketingsalen. Hvordan ser en pragmatisk analyse af denne diskussion ud? Hvad omfatter den, og hvilke spørgsmål stiller den?

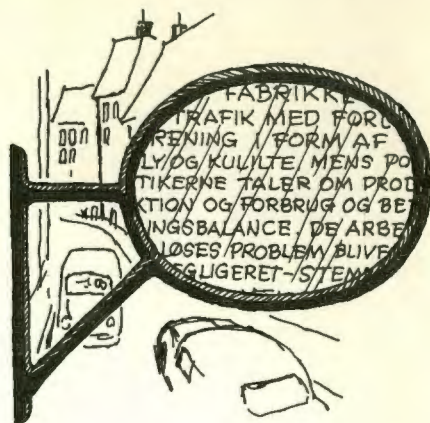
Går man ud fra de skitserede hovedsynspunkter er det ihvertfald rimeligt at stille følgende spørgsmål:

- Hvad er det for en slags tekst, og hvordan er den afledt af samfundsstrukturen?
- Hvordan ser kommunikationssituationen ud?
- Hvad er årsag til konflikten, og hvad er grunden til at den diskuteres i Middagsmagasinet, i det offentlige medium Danmarks Radio?
- Hvordan er selve diskussionen organiseret, og hvorfor?
- Hvad tæller som sagligt og relevant og hvad som usagligt og irrelevant i diskussionen, og hvorfor?
- Hvilket billede af konflikten og dens forløb giver diskussionen?

Hvis man skal give et ordentligt svar på disse spørgsmål nytter det ikke kun at se på selve teksten. Man må inddrage og skærpe sin almindelige viden om samfundet og trække på redskaber og resultater mange steder fra. Derfor kan en pragmatiker heller ikke nøjes med det værktøj man traditionelt har anvendt inden for faget dansk: begreber til at beskrive teksters opbygning og stil, ordenes betydning og sætningernes form. De hører naturligvis med i det samlede apparatur, men mange nødvendige redskaber må hentes fra områder der indtil for nylig var fremmede for danskfaget.

Foreløbige svar – og flere spørgsmål

Formålet med den pragmatiske analyse er som sagt at beskrive og prøve at forklare hvordan de foreskellige tekst- og

sprogbrugsformer afspejler og fungerer i samfundet.

Lad os igen se på eksemplet fra Middagsmagasinet. I første omgang kræver det en nøjere bestemmelse af hvad det er for en slags diskussion. Vi må se på om det overhovedet er det man normalt forstår ved en diskussion eller om det snarere er et interview. Og hvis det er et interview, hvordan det fx adskiller sig fra et avisinterview. Derefter må vi prøve at se på hvorfor man har den slags offentlige samtaler: Hvilken historie har de, og hvad bruges de til i samfundet?

Videre kræver den pragmatiske analyse grundigt kendskab til den situation teksten fungerer i. Hvor kompliceret er afsender-modtagerforholdet her? Hvem er afsender i diskussionen: den person der kommer med replikken, Middagsmagasinet eller Danmarks Radio? Hvem er modtager: den person replikken direkte er rettet til, en bestemt gruppe eller lytterne sådan i bred almindelighed? Det er ikke helt ligetil at svare fyldestgørende på det. Svarene kræver temmelig stor viden om den kommunikationssituation diskussionen fungerer i.

Men til situationen hører også den samfundsmæssige sammenhæng, dvs.

både den årsag og den anledning diskussionen har, og her er det nødvendigt at se på hvorfor der opstår arbejdskonflikter, altså på forholdet mellem lønarbejde og kapital, på klassekampen – også selvom Erhard Jacobsen mener at den er holdt op for længst – og på hvad der har gjort netop Berlingske-konflikten så „interessant“ at den bliver behandlet i Middagsmagasinet, jf. bl.a. den påståede indskrænkning af ytringsfriheden. Hvis man ikke beskæftiger sig med hele denne sammenhæng, kan man jo ikke forklare hvorfor diskussionen overhovedet bringes.

Som pragmatiker må man desuden undersøge hvordan denne diskussion i det offentlige medium er struktureret, og man må se på de *roller* de forskellige deltagere har: Hvorfor er det kun journalisterne der styrer samtalen – og er det rigtigt at det kun er dem når det kommer til stykket? Hvorfor er politikerne så omhyggelige med kun at omtale sagen i principielle vendinger i stedet for at tage personlig stilling til den? Og hvilken betydning har det at diskussionen foregår i monopolradioen – radioen der er for os alle, og som derfor opfattes som neutral, måske endda objektiv, både af medarbejdere og mange lyttere?

At samtalen netop foregår der, dikterer for eksempel bestemte måder at tale sammen på, altså hvilke *normer* der gælder for diskussionen. Selvom man er oplyst og stærkt uenig må man ikke råbe „Hold kæft!“ eller „Dumme svin!“ Man må end ikke råbe, men skal beherske sig og evt. være grov på en mere afdæmpet måde. Personlige modsætninger skal skjules mest muligt, det er sagen det drejer sig om. Derfor bør argumentationen virke saglig, også selv om den ikke er det, og den der er bedst til at give den et sagligt udseende har store chancer

for at vinde.

Derimod tæller det som usagligt hvis man hævder at en politiker har fået løfte om en bestyrelsespost i Berlingske Tidende som begrundelse for hans stillingtagen. Tilsvarende er det i saglighedens navn heller ikke tilladt for journalisten utvetydigt at give sin holdning til kende – at han/hun kan gøre det ved at invitere bestemte mennesker til at deltage tæller ikke som usagligt. Ifølge samfundets selvforståelse er man nemlig pr. definition *lige, frie og saglige* når man diskuterer offentligt, sådan siger ideologien om *den borgerlige offentlighed* ihvertfald.

I en pragmatisk analyse er det vigtigt at gøre rede for dette, for en væsentlig del af diskussionens uofficielle funktion er netop at bekræfte forestillingen om den borgerlige offentlighed og dens påstand om at i offentlig debat er alle lige, frie og saglige, og det billede af verden som lytteren hermed får præsenteret, er temmelig fortegnet – for nu at sige det pænt.

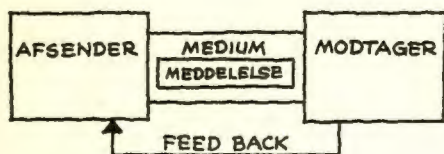
Lån og udvikling af værktøjet

Pragmatikerens værktøj kommer mange steder fra. Noget kommer fra kommunikationsteorien (afsender, modtager, medium og kommunikationssituation), noget fra socialpsykologien (roller og normer), noget fra samfundsteorien (kapital, lønarbejde og borgerlig offentlighed), for slet ikke at tale om det der kommer fra de områder der traditionelt hører til arbejdet med sprog og tekster, nemlig lingvistik og almindelig tekstvidenskab. I virkeligheden kræver pragmatik kendskab til en lang række fags stof og metoder, og det kan godt få pragmatikeren til at føle sig som amatør ind imellem.

Et andet problem er at mange af de redskaber man som pragmatiker henter

rundt omkring ikke umiddelbart kan bruges i pragmatisk analyse. De er som regel blevet til inden for videnskaber med andre problemer end dem vi har i pragmatik, og de er derfor beregnet til at beskrive andre ting end dem der er behov for i pragmatikken.

Det gælder for eksempel den helt simple kommunikationsmodel med dens afsender, modtager, meddelelse, medium og feedback. Den blev oprindelig konstrueret til at beskrive enkle kommunikationsprocesser inden for elektronisk informationsoverførsel. Pragmatikerne har måttet udvikle denne model, bl.a. for at kunne beskrive afsender-modtagerforholdet i samtaler som dem i Middagsmagasinet.

Før og nu

Pragmatik er ikke nogen gammel disciplin under danskstudiet på Københavns Universitet med en klar identitet og rige forskningstraditioner der skal holdes vedlige. Med sine knap 10 år på bagen er den som videnskab næppe helt tør bag ørene endnu. Ja, nogle mener at der slet ikke er tale om videnskab, men om et uoverskueligt rodsammen uden sammenhængende teori og ordentlig metode. Og sådan har vi også selv følt det somme-tider.

På den anden side mener både vi og mange uden for universiteterne at det vi arbejder med er vigtigt. Det er vigtigt for os alle at vide om det sprog vi møder og producerer er hensigtsmæssigt, om det er forståeligt, om det tilslører eller afdækker den virkelighed vi lever i, om

det undertrykker eller frigør, om det forfører eller gør mere bevidst. Derfor skal der både forskes og undervises ud fra en sprogbetragtning der forbinder sprog, sprogbruger og sociale eller samfundsmæssige sammenhænge.

Dette har langtfra altid været indlysende. Endnu i 60'erne var det stort set kun skønlitterære tekster man læste i skolerne, dansktimer, det eleverne producerede var næsten kun den udvandede og frit i luften svævende kronik man kalder dansk stil, og sprogundervisning var endnu mange steder noget med boller og krydser, rigtig eller forkert udtale, aldrig og efter punktum, „den der skriver *d* i gjort ...“ osv.

På universiteterne var gennem mange årtier det sproglige studium og forskningen bag det domineret af interesse for ældre sprog og for sprogets form- og lydside. Og den grammatik der ikke blot fortsatte en gammel tradition, var mest interesseret i hvordan man bedst og mest fuldstændigt kunne beskrive sproget som et sammenhængende system. Det var her sprogets bygning man udforskede, ikke den mangfoldige sprogbrug i de mange konkrete situationer.

Paul Diderichsen

Der var dog undtagelser både i skolen og i læreruddannelsen. For de danskstuderende i København blev Paul Diderichsen den der genoplivede tidligere tiders interesse for samspillet mellem sprogforskning og sprogpædagogik. Det skete tydeligst i de arbejder der er samlet og udgivet efter hans død i *Sprogssyn og sproglig opdragelse* (1968). Bogen er en grundig historisk gennemgang af forholdet mellem sprogforskning og modersmålsundervisning, en kritisk gennemlysning der munder ud i en række tanker og forslag der dengang virkede ret så

provokerende på mange forskere og undervisere. Fx understreger PD at man „bør skærpe opmærksomheden for den nøje forbindelse mellem situation, indhold og form“, og han foreslår at skolen opdrager til kritisk og forstandig avis-læsning, og at den gennem alle former for leg og opgaver opdyrker de praktiske sprogfunktioner. PD så at den forsker der vil bidrage til den slags sprog-pædagogik må ud af sit elfenbenstårn, han må være sig sine værdier bevidst og også have et samfundsmæssigt mål med sit arbejde. Vi møder her spiren til den kritiske sprogbetragtning som pragmatikken fra sin start har følt sig forpligtet af.

Hos PD var der ikke tale om det vi i dag kalder en samfundskritisk holdning, og det blev heller ikke ham der kom til at beskæftige sig med dagligdagens tekster. I hans prosahistorie er det især lov-sproget, essayet og litteraturen der beskrives, og formålet er at give „en fornemmelse af stilhistoriens forbindelse med andre åndsstrømninger“. Beskrivelsesredskabet blev hans egen grammatik kombineret med den klassiske retorik og stilistik og med litteraternes beskrivelsesmåder. Med dette instrument var det muligt at karakterisere såvel teksttyper som enkelttekster. Metodens egnet-hed viste sig bl.a. ved at det i de år ikke sjældent var de *sprogstuderende* der leverede de grundigste og bedste *litterære* analyser.

PD's arbejde og tanker slog igennem i skolereformerne o. 1960. Tydeligst ved at grammatikken mistede sin status som isoleret disciplin og i stedet blev en støttedisciplin for litteraturforståelsen og for arbejdet med elevernes egen skriftlige og mundtlige sprogbrug. Som litteraturlæsnings tjener kom den diderichsenske grammatik til at præge den danske udgave af nykritikken med lærebøger og ana-

lyser af bl.a. Erik Hansen, Finn Brandt-Petersen og Hans Jørgen Schiødt.

Sproglagttagelsen

Det var litteraturforståelse ved sproglig iagttagelse der her først i 60'erne holdt sit indtog. Metoden var utvivlsomt med til at forny litteraturundervisningen både på universitetet og i skolen, og både fagligt og pædagogisk. Ved mere systematisk at beskæftige sig med skribenternes sprogvalg førtes de studerende/eleverne ud i sproglig eksperimenteren og alternativ sprogproduktion. Det skærpede sprogbevidstheden og gjorde karakteristikken mere præcis, øgede respekten for håndværket, og førte for mange digtningen ud af museumsatmosfæren så den blev noget man kunne forholde sig til uden autoritativ rundviser.

Denne litteraturlæsning blev én af åbningerne til beskæftigelsen med dagligdagens sprogbrug. Gang på gang opdager man at litteraturen forudsætter at læseren kender hverdagens mange slags sprog. Enkelte ord, passager, bestemte konstruktioner og skjulte citater aktiverer kendte forestillinger om roller, situationer, handlinger og normer som vi kender dem i samfundet omkring os. Disse iagttagelser gjorde det nærliggende at tage tekster fra en lang række områder op. Man begyndte at beskæftige sig med avistekster, reklamer, politikersprog, formelle og uformelle samtaletekster.

I begyndelsen var det stadig mest for litteraturforståelsens skyld man analyserede brugstekster. Og så for at træne sine analyseredskaber på tekster der var ubelastede af den forhåndsærbødighed der ofte omgærdede digtningen. Over for brugstekster kunne man tillade sig at være mere hårdhændet og kritisk, man kunne producere selv, lave om og eksperimentere. Og da den enkelte brugstekst

ikke blev opfattet som enestående, kunne man tillade sig at lægge sine tekstbeskrivelser sammen til en systematiseret typekarakteristik, sådan som man ser det i Erik Hansens bog *Reklamesprog* (1965), det første eksempel på en grundig analyse af en nutidig kommerciel tekststart. Brugstekster kunne efterhånden læses for deres egen skyld!

I begyndelsen interesserede man sig mest for de mere raffinerede og komplicerede tekster, dem var der kød på ligesom de litterære tekster. Men hvorfor standse her? Telegrammer, stillingsannoncer, breve fra kommunen, nyhedsudsendelser, vejledning til selvangivelsen var også vigtige tekster. Men de var ikke så interessante i sig selv, det afgørende var hvad de blev brugt til, hvad de var udtryk for. Den der ville arbejde med disse teksttyper måtte vide noget om kommunikationsbetingelser, om samfundets og institutionernes indretning, om magt og afmagt, om overtalelse og argumentation.

Kommunikation og grammatik

Det man kalder tekstens autonomi var brudt: den enkelte tekst var ikke en isoleret ting man kunne gå rundt om og undersøge og karakterisere, den var en handleform man kun kunne forstå ud fra den sammenhæng den var blevet til i, og ud fra den sociale situation den fungerede i. Dette syn på sprogbrug skabte en ny ramme om analysearbejdet. Vi lærte at stille væsentlige overordnede spørgsmål til teksterne og søgte at indrette vores redskaber så de gav de bedste og fyldestgørende svar (se tidligere).

Op gennem 60'erne havde den anvendte grammatik været det væsentligste analyseinstrument; ja, periodens analyser og lærebøger var ofte bygget op over en grammatisk systematik. De der skrev

disse bøger vidste godt at grammatikken ikke kan levere kriterier for hvad der er væsentligt i teksterne. Gang på gang understregede de betydningen af et helhedssyn og en forudforståelse. Men selv på universitetsniveau var praksis problematisk: Grammatikken var svær at lære. Lykkedes det endelig, så skulle den også bruges – og vi fik tit mekaniske beskrivelser der var helt ude af trit med den umiddelbare forståelse af teksten. Den anvendte grammatik var ved at blive et mål i sig selv.

Kommunikationssynspunktet og pædagogiske opgaver i folkeskolen og blandt praktiske sprogbrugere fremskyndede en ændring. Man søgte at udvikle en sproglære uden ret megen grammatisk terminologi ud fra forestillingen om at det var vigtigere at eleverne lærte noget om sprogbrug end at de lærte grammatik, og man tog kun det med fra grammatikken som kunne bruges til at præcisere den sproglige side af tekstforståelsen.

Flere af dem der var med til at afgrammatisere tekstarbejdet var samtidig aktive i den grammatiske forskning. Fra Paul Diderichsen havde man ikke blot et grammatisk system at arbejde videre med, men også en udtalt respekt for det materiale man søgte at beskrive grammatisk. Man ønskede at skabe en så dækkende og sammenhængende beskrivelse som muligt af de mange sproglige fænomener, og lagde vægt på at undersøge hvor og hvordan sprogsystemets muligheder var realiseret i sprogborgen. De senere års regel-forskning – også i pragmatikken – har sine rødder i dette sprogarbejde.

Pragmatisk analyse

I slutningen af 60'erne kom studenteroprøret og med det en ny studieordning for dansk på Københavns Universitet. Bl.a. med baggrund i den udvikling der

er beskrevet i det foregående krævede de studerende et fag på 1. del om sprog og samfund, et fag eller en disciplin der især behandlede nutidig ikke-litterær sprogbrug på en samfundskritisk måde. I navnet på den nye disciplin indgik ordet *pragmatik*. Det er hentet fra en engelsk-amerikansk forskningstradition hvor betegnelsen allerede fra 1938 blev brugt om undersøgelser af forholdet mellem sprogbrug, sprogbruger og samfund. Faget kom til at hedde *Pragmatisk analyse af tekster og tekstarter*. Stof, synspunkter, metoder og processer blev prøvekørt på 2. del af en gruppe lærere og ældre studerende, og i februar 1970 gik vi frejdigt i gang.

Allerede april 1970 blev pragmatikken og den pragmatiske analyse præsenteret ved et sprog møde i Odense, i et ambitiøst og visionært dobbeltforedrag ved to af fagets tre lærere (Nydanske Studier 2. Akad. Forlag). Pragmatikken blev ikke blot sat i forhold til sprogforskningen før og nu, men det blev også understreget hvordan den sprængte gængse fagrammer og traditionelle forestillinger om hvad videnskab var. Skulle pragmatikken blive til det vi forestillede os, måtte den „forlade det relativt sikre, men samtidig relativt uinteressante (i det mindste som mål i sig selv) for det væsentlige, uoverskuelige og usikre“.

Det uoverskuelige og usikre kom i høj grad til at præge de første års pragmatiske analyse. Vi havde set at sproget griber ind i alle aspekter af det sociale liv, og det måtte vores arbejde så også gøre. Her slog danskfagets teorier, viden og færdigheder slet ikke til. Skulle vi udfylde hullet mellem sprogforskning og samfundsforskning måtte der års fordomsfrit, tværfagligt arbejde til. Og vi var tre lærere! Og så en mængde studerende med store forventninger.

I den situation satsede vi i høj grad på de fagligt-pædagogiske processer. En evt. forskning måtte tage sit udgangspunkt i den forståelse og teori der kunne vokse ud af de samspilssituationer vi skabte sammen med de studerende. Vores målsætning med den pragmatiske analyse blev i det nævnte dobbeltforedrag sammenfattet i tre hovedmomenter „en holdningsændring til sproglige fænomener, en bevidstgørelse omkring de faktorer der indgår i enhver situation hvor sprog fungerer, og erhvervelse af en række redskaber til analyse og beskrivelse af sprogbrug.“ Det stærkt pædagogisk eksperimenterende blev en del af den københavnske pragmatiks identitet.

Dette særpræg var nok med til at skabe interesse ude omkring. De pragmatiske lærere gav efteruddannelse af bl.a. gymnasielærere, blev konsulteret i forbindelse med den nye gymnasieordning, og forsøgte at lave lærebogsmateriale. Der var også bud efter os fra institutioner o.lign., de praktiske sprogbrugere ville lære at kommunikere bedre og friere. I vores forsøg på at levere sproglig terapi lærte vi selv meget om forståelighed, om sprog og magt, om tekst og ideologi. Vi blev meget direkte stillet over for problemer om hvad vi kunne og hvad vi burde, vi måtte overveje hvem eller hvad vi tjente med det vi gjorde. Uden for universitetet oplevede vi os selv som politiske væsner hvis handlinger havde indflydelse på andre.

Vores aktiviteter gjorde os udsatte. Vi fik at vide at vi forskelsløst kastede os over hvad som helst, at vi var teoriløse kommunikationsteknokrater, at vi dyrkede form og eksperimenter uden tanke på indholdet. Vi fik også at vide at vi var samfundsdestruerende og bedrev en farlig form for indoktrinering der indgav folk en storsnudet foragt for og mistillid

til hele kommunikationsapparatet. De kritiske reaktioner kom ikke kun fra dårligt orienterede folk udefra. Pragmatikerne måtte bestandigt selv forholde sig til teorier, stof og metoder, diskutere hvad der var væsentligt og hvorfor, hvad der i det hele taget hørte med og hvad ikke.

Forskningen

Den følgende korte oversigt over hvad der laves under pragmatik i København skulle gerne vise noget om de svar vi mener at kunne give på spørgsmålet om fagets art og omfang, om dets identitet og legitimering. Faget har gennem hele perioden fastholdt det grundige tekstarbejde som noget centralt, men det blev suppleret og kritisk belyst med en række teoretiske synspunkter og en del solid faglig viden fra områder som filosofi og logik, sprogpsykologi, samfundsfag, sociolingvistik. Den stadige konfrontation mellem situations- og tekstanalyse og varierende teoretiske refleksioner har skabt spænding og udvikling i faget.

Det kan være svært helt konkret at udpege hvad man vil kalde forskning, bl.a. fordi det meste arbejde foregår i umiddelbar tilknytning til undervisningen. Men man kan i det mindste sige at der foregår forskning på følgende niveauer og områder:

1. *Videnskabsteori.* Her prøver man at formulere og vurdere det grundsyn på videnskab og verden som samfundsvidenskabernes og herunder pragmatikken har og bør have. Det er her de fundamentale problemer stilles, dem der til syvende og sidst bestemmer forskernes værdigrundlag, metoder og virkeområder.

2. *Samfundsteori.* Her samler interessen sig om at beskrive, analysere og kritisere forskellige samfundsinstitutioner, deres opståen, karakter og handleformer. Der

lægges vægt på at klargøre deres (ideologiske) selvforståelse, fx. sådan som den kommer til udtryk i forestillingen om den borgerlige offentlighed.

3. *Sprogbrugsformer.* De forestås og beskrives i forhold til de institutioner som producerer dem og som de er udtryk for. Arbejdet har i de forløbne år især koncentreret sig om massemedierne (aviser, radio og tv); politikersprog, reklame og propaganda, offentlig og halvofficiel sprogbrug. Men også sprogbrug inden for institutionerne bliver nu udforsket: sproget i familien, i skolen, på arbejdspladser.

4. *Regler og mønstre.* Det drejer sig her om den mere disciplinorienterede faglige forskning i kommunikationsformernes struktur og virkemidler. Man søger at systematisere viden om genre, stil, komposition, fortælleteknik, billedanalyse m.m., man formulerer mønstre og regler for diverse former for samtale og argumentation. Og man søger at give en fyldestgørende beskrivelse af sproghandling, forudforståelse og sproglig henvisning til kommunikationssituationen.

5. *Didaktik.* Dette område sammenfatter på en måde alt det andet – og legitimerer det. For her skal det vise sig hvad det kan bruges til i praksis. Specielt beskæftiger den didaktiske dimension i faget sig med forholdet mellem skoleformernes praksis og deres samfundsbestemte rammer. Med udgangspunkt i teorier om den samfundsmæssige og økonomiske betydning af opdragelse og undervisning undersøges faktiske undervisningsforløb (stof, processer, lærer- og elevbevidsthed). I den senere tid har nogle studerende fulgt denne mere analyseprægede aktivitet op med specielt producerede og gennemførte undervisningsforløb af problem- og projektorienteret karakter.

Pragmatikkens nytte

Som sagt er det hovedsagelig den københavnske pragmatik vi har beskrevet. Men gennem 70erne er der vokset en tilsvarende forskning op andre steder i landet. Mest eksplosivt skete det nok i danskstudiet i Århus og omkring tidskriftet *Poetik*. Ikke sjældent har vore kritikere henvist til denne aktivitet når de har bebrejdet os vores teoretiske langsommelighed, vores holdningsmæssige uafklarethed og vores beskedne produktion. Begrebet pragmatik er for nogen blevet en slags fællesbetegnelse for studier i sprogets rolle i det sociale samspil – uanset hvor det foregår og hvem der foretager det. For andre er begrebet ved at glide ud på grund af de uheldige associationer ordet pragmatik har.

Men pragmatik eller ej – den kritiske sprogbrugsforskning er en realitet, og dens resultater kan på godt og ondt, forstået og misforstået ses fx. i skolernes læseplaner og i universiteternes studiebeskrivelser. Der er efterhånden udgivet en del snævert faglige såvel som populære bøger og artikler, og der ligger på universiteterne en masse rapporter og spe-

cialer med værdifuld studenterforskning inden for området.

Denne bredde kan ses som en bekræftelse af pragmatikkens grænsesprængende karakter – som det blev proklameret i 1970. Man må så håbe at pragmatikken kan fastholde sit hovedsynspunkt: En væsentlig forskning kan ikke være værdifri, og en sprogbrugsforsker kan ikke være neutral og uden værdibevidsthed. Det er pragmatikerens opgave at forstå og forklare de kommunikative og samfundsmæssige betingelser sprogbrugeren fungerer ud fra. Men denne viden må han formidle ud fra en kritisk stillingtagen til den samfundsskabte magt og afmagt. Pragmatikeren må være med til at ændre samfundet. For som der står i Programerklæringen fra 1970: „Sprogforskeren må deltage i frigørelsen af folket“.

Ib Poulsen, f. 1949
adjunkt i dansk sprog
Københavns Universitet

Harald Steensig, f. 1931
lektor i dansk sprog og litt.
Københavns Universitet

AFSENDERENS
BILLEDE AF SIG SELV

AFSENDERENS
PERSONLIGHEDSSTRUKTUR

AFSENDEREN
I SIN GRUPPE

AFSENDEREN
I SIN INSTITUTION

AFSENDERENS
SOCIALE SITUATION

"TRYK" FRA
OFFENTLIGHEDEN

SPONTANE SVAR FRA MODTAGERNE

